

Відгук

офіційного опонента доктора філософських наук, професора

Бодак Валентини Анатоліївни

на дисертаційну роботу Бореяка Юрія Григоровича

«Буттєві виміри повсякденного життя українського православного вірянина»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Подана до захисту дисертаційна робота виконана з важливої й актуальної теоретичної проблеми, яка полягає в комплексному осмисленні онтологічного статусу повсякденного життя віруючої особи в умовах сучасного суспільства. Проблема повсякденності як форми існування соціальної дійсності, з більшою чи меншою мірою актуалізації, постійно перебуває у сфері сучасних наукових дискусій різних галузей соціогуманітарного знання. Численні наукові школи, що представляють як традиційний дискурс повсякденності, так і сучасні напрямки дослідження цього феномена, спираючись на різні методологічні підходи нагромадили значну кількість напрацювань, які стосуються тематизації та інтерпретації повсякденного життя, виявлення й аналізу структур та форм виявів повсякденності. У наукових колах активно обговорюються екзистенційні проблеми буття людини в контексті повсякденності, питання ментального зрізу повсякденності, тілесної організації повсякденності, семіотичного виміру повсякденного життя, зв'язок повсякденності з практичною діяльністю. Вчені з'ясовують різноманітні контури та порядки, функції повсякденності, специфіку реалізації повсякденності в просторово-часових координатах, розглядають повсякденність як своєрідну структуру, що на неусвідомлюваному рівні є умовою виникнення, конституювання мови, інститутів, практик тощо.

Проте, слід акцентувати увагу на тому, що в предметному полі повсякденності залишається низка недостатньо розроблених аспектів. Зокрема, повсякденність аналізується переважно як соціально-філософська або соціологічна категорія, натомість поза межами активних наукових розробок

перебувають дослідження повсякденного життя віруючої людини. Деякі аспекти дослідження цієї сфери вчені розглядають фрагментарно, зосереджуючи увагу переважно на окремих виявах або структурах повсякденності. Слід зауважити, що в релігієзнавчих дослідженнях вивчаються локальні вияви повсякденного життя віруючої особи, однак відсутні дослідження повсякденності як сфери буття релігії.

Безперечно, розробка концепції онтологічного виміру повсякденного життя віруючої особи ґрунтується на розумінні того, що релігія відповідає на екзистенційні питання і допомагає людині віднайти сенс життя. З урахуванням того, що повсякденне життя віруючої особи відрізняється від інших видів повсякденності, дисертант ставить перед собою амбітну мету, яка полягає в дослідженні православного виміру релігійного життя віруючої особи в сучасному українському суспільстві. В дисертаційній роботі розкривається специфіка буденної свідомості, практик та відносин к буттєвих вимірів повсякденного життя українського православного вірянина, що передбачає осмислення специфіки православного релігіївибору, особливостей ідентичності, конфесійної належності вірян православних юрисдикцій.

Як бачимо, в науковому плані актуальність дисертаційної роботи «Буттєві виміри повсякденного життя українського православного вірянина» не викликає жодних сумнівів. Варто наголосити й на суспільно значущому аспекті актуальності дослідження, який виявляється в необхідності обґрунтування спільних проблем православних церков в Україні з метою забезпечення діалогу вірян православних юрисдикцій, а також порозуміння у міжконфесійних та міжрелігійних відносинах на основі принципу толерантності.

Безумовним досягненням дисертанта постає застосування міждисциплінарного підходу для характеристики тенденцій змін у повсякденності віруючої особи за допомогою використання даних комплексу наук. Авторська дослідницька методологія синтезувала наукові підходи та методологічні парадигми різних галузей гуманітарного знання з метою вирішення поставлених у дисертації завдань. Слід визнати, що автору вдалося

виробити продуктивну методикку аналізу досліджуваного феномену, внаслідок чого його науковий доробок характеризується незаперечною інноваційністю. Заповнює певні прогалини дослідницького поля наукових дисциплін, ідей та положення яких залучені в авторському дослідженні.

Дисертаційне дослідження Ю. Г. Борейка є прикладом вдалого синтезу досягнень не лише сучасного релігієзнавства і соціально-філософської теорії. Дослідник використовує здобутки суміжних наук, зокрема соціології, психології, політології, культурології, лінгвістики, етнографії, історії, історичної антропології. Відповідно ці дисципліни вивчають повсякденність як життєдіяльність індивідів у звичних життєвих ситуаціях на підставі очевидних сподівань, типізації інтерсуб'єктивної комунікації; індивідуальні особливості особи, її мотивацію в повсякденному житті, категорію «здорового глузду», цілераціональну поведінку; повсякденні реакції на запропоновані політичні програми, доктрини й ідеології; культурна специфіка повсякденності, її культурні компоненти крізь призму протиставлення профанного й сакрального; повсякденне мовлення як вербальний відбиток культурного світу; предметно-речове щоденне оточення людини як характеристику її культурних потреб, розвитку практичних навичок тощо; буденне життя з метою відтворення комплексної картини минулого; як джерело ментальностей (с. 96–97).

Варто наголосити, що кожна з сучасних наукових галузей соціогуманітарного знання розуміє феномен повсякденності відповідно до власного дослідницького інструментарію та методології дослідження. Міждисциплінарність постає одним із провідних принципів синтезу знань різних наук у побудові теоретико-методологічних засад дослідження буттєвих вимірів повсякденного життя українського православного вірянина. У процесі дослідження теоретичних і практичних проблем повсякденності міждисциплінарний підхід вбачається серед найбільш перспективних з точки зору його пізнавальних можливостей. Це дає підстави вважати дисертаційне дослідження концептуально, методологічно й теоретично значущим.

Поза сумнівом, поставлені в дисертації завдання потребували ґрунтовного вивчення фундаментальних робіт з різних галузей сучасного наукового знання. Аналіз змісту дисертації дає змогу констатувати, що Ю. Г. Борейку вдалося широко використати в дослідженні ґрунтовні праці українських та закордонних філософів, соціологів, психологів, культурологів, теоретиків та методологів науки, що займаються проблемами повсякденності. До наукового аналізу залучені праці православних авторів, зокрема публіцистів, у яких піднімаються питання повсякденного життя православного вірянина в сучасному суспільстві.

Автор дисертації демонструє самостійну й обґрунтовану позицію у процесі аналізу та визначення базових категорій і понять. Так, порівняння понять побуту, досвіду, буденності, здорового глузду, життєвого світу, способу життя, соціального буття, які певним чином пов'язані з категорією «повсякденність», сприяє конкретизації розуміння феномена повсякденності як форму дійсності, багатовимірний та складний об'єкт, що постійно розвивається, включає нові форми реальності, зазнає впливу різноманітних соціальних змін.

У дисертаційному дослідженні чітко визначений застосований у роботі комплекс філософських та загальнонаукових методів, який дав змогу вирішити поставлені дослідницькі завдання. Отже, на основі проведеного аналізу обраної методології та використання методів дослідження екзистенційного буття православного вірянина у повсякденному модусі сучасного українського суспільства, можна стверджувати, що положення, висунуті й доведені в дисертаційному дослідженні, збагачують та конкретизують філософсько-релігієзнавчий понятійно-категоріальний апарат.

Дисертант переконливо та всебічно аргументує ефективність авторської дослідницької методики окреслених проблем. На основі аналізу підходів до осмислення феномена повсякденності, виявлення недостатньо вивчених секторів, застосування методів, принципів, категорій суміжних філософських дисциплін дали змогу автору сформулювати власну методологічну стратегію дослідження. «В основі вивчення повсякденного життя віруючої особи лежить

виокремлення джерел формування її повсякденності – буденної релігійної свідомості та релігійних практик. Буденна свідомість, що складає зміст повсякденності, формується через процеси пізнання й інтерпретації. Релігійні практики утворюють форму та структуру повсякденності віруючої особи. Дослідження повсякденності як форми існування соціальної дійсності зумовлює обґрунтування повсякденного життя віруючої особи як сфери релігійних відносин» (с. 414).

Наукова новизна дисертаційної роботи виявляється, насамперед, у тому, що в її положеннях акцентується увага на досліджених уперше або удосконалених твердженнях та ідей, що стосуються характеристик віруючої особи, буденної свідомості та практик як джерел повсякденності, повсякденного життя як сфери релігійних відносин. Безумовну новизну мають положення, що стали результатом аналізу буденної свідомості православних вірян, яка включає фольклорні впливи, синкретизм релігійних уявлень із нехристиянськими, квазірелігійними, науковими феноменами, специфіки православного релігіївибору, особливостей ідентичності, конфесійної належності вірян православних юрисдикцій, специфіки православних авто- й гетеростереотипів як маркерів конфесійної належності, особливостей рецепції побутових міфологічних форм.

Науковою новизною вирізняється з'ясування смислових вимірів повсякденних релігійних практик, які часто мають дискурсивний характер, функціонують у дихотомії народного та церковного дискурсів. Новаторським є твердження про необхідність розуміння релігійних практик як засобу включення надприродного у контекст повсякденності, важливого чинника зміни станів і етапів повсякденності, переходу неповсякденного у повсякденне і навпаки.

Дуже важливим постає аналіз характеру участі православних вірян у повсякденному житті громади, який засвідчує, що для більшості віруючих осіб громади не здатні забезпечити відтворення конфесійної свідомості, яка функціонує, переважно, на обрядово-ритуальному рівні. Цінними є

спостереження дисертанта щодо діяльності Церкви з метою подолання субкультурності, поживлення спілкування, для чого організуються семінари, конференції, інтернет-форуми. Автор зазначає, що збільшення кількості вікарних архієреїв покликане забезпечити зворотній зв'язок у взаємовідносинах церковної ієрархії та вірян. Заслужує на увагу виокремлення типів віруючої особистості за адаптацією до умов життя в православній громаді й сучасному суспільстві. Як базисний визначено оцерковлений тип вірянина, що відображає систему релігійних норм і відповідає критеріям, які дають змогу найкращим чином пристосуватися до життєдіяльності в релігійній громаді (с. 253).

Привертає увагу визначення культурної та релігійної складової української православної ідентичності. Культурний компонент православної ідентичності переважає в середовищі позацерковних вірян, для яких православний обряд хрещення і національний культурний контекст зумовлюють відчуття духовної спорідненості з Церквою (с. 249). Обгрунтованим видається твердження про наявність підстав для дослідження православної ідентичності не лише через норми й цінності спільноти вірян, а як належність носія ідентичності до соціальної групи в межах релігійної громади (с. 255). З цієї точки зору православні клір та миряни відрізняються за типами повсякденної комунікації.

Авторське філософсько-релігієзнавче трактування повсякденності як соціально детермінованої сфери релігійного життя дає змогу дисертанту зробити висновок про необхідність дослідження релігійних практик українського православного вірянина, з одного боку, як складову соціальних взаємовідносин та спосіб включення в релігійні відносини, з іншого – як засіб об'єктивації релігійного досвіду (с. 373). На наш погляд, вагому наукову перспективу має твердження автора про значний вплив на розвиток релігійних відносин новітніх способів комунікації, що забезпечують можливість спілкування не лише на рівні мирян, а й кліру, ченців, вірян інших конфесій, релігій, невіруючих осіб.

Незаперечним здобутком дисертанта постає теоретичне значення і практичне значення дослідження передусім для подальших розробок конфесійного виміру повсякденного буття віруючої особи. Результатом дисертаційного дослідження є розширення теоретичної та методологічної бази філософсько-релігієзнавчого і феноменологічного аспектів осмислення повсякденності українських вірян православних юрисдикцій у контексті сучасних релігійних процесів. Матеріали та висновки дисертації можуть бути використані у процесі викладання гуманітарних дисциплін, зокрема релігієзнавства, філософії релігії, антропології релігії, феноменології релігії, соціології релігії, психології релігії, етнології релігії. Положення дисертації можуть бути використані органами державної влади, експертами, ЗМІ, релігійними організаціями.

Без сумніву, дослідження має чітко структуровані тематичні розділи, логічну та струнку систему посилань, широке коло джерельних матеріалів, використання яких відзначається послідовним і системним характером. Результати дисертаційного дослідження всебічно обґрунтовані та достовірні, постають основою для твердження про завершений характер роботи. Положення та висновки дисертації, які викладені у 50 публікаціях і достатньою мірою апробовані, можуть використовуватися як теоретичне підґрунтя наукових розвідок в інших галузях гуманітарного знання, стати методологічною базою для подальших досліджень повсякденності віруючої людини.

Попри схвальну оцінку дисертаційного дослідження, вкажемо на ряд недоліків і висловимо певні побажання, які здебільшого стосуються суто релігієзнавчих аспектів роботи:

По-перше, на тлі грамотного викладу матеріалу, глибини наукового пошуку зауваження критичного характеру стосується того, що в окремих структурних підрозділах роботи дисертант дещо захоплюється теоретизуванням і певною мірою дистанціюється від потреби підпорядкування матеріалу досягненню поставленої мети. Так, у підрозділі 2.1 «Повсякденність

вірянина як модус соціального буття», який є сегментом другого розділу (с. 111–120), подекуди складається враження, що дисертант надмірно поринув у розмірковування про сутність повсякденності без прив'язки до предмета дослідження.

По-друге, характеризуючи повсякденне життя як соціальну дійсність, у якій розгортається феномен релігії, автор акцентує увагу на буденній свідомості, практиках, відносинах як формах вияву й актуалізації повсякденності українського православного вірянина. З іншого боку, відомо, що релігія втілюється й об'єктивується у релігійності, яка є формою буття релігії. У зв'язку з цим, на наш погляд, постає питання про співвідношення понять релігійності і повсякденності віруючої особи або релігійної спільноти. Вважаємо доцільним необхідність обґрунтування дисертантом характеру й змісту використання понять релігійності й повсякденності у сфері релігійного життя.

По-третє, в дисертаційному дослідженні автор справедливо доводить, що релігійні стереотипи вказують на конфесійну належність, тому пов'язані зі ставленням до індивіда з боку представників інших релігійних або громадянських спільнот (с. 301). На наш погляд, стереотипи українських вірян православних юрисдикцій доцільно класифікувати (крім усталеного поділу на авто- й гетеростереотипи, стереотипи свідомості й поведінки) на основі певних критеріїв, наприклад, етимології стереотипів, належності вірян, у середовищі яких функціонують стереотипи, до певної юрисдикції, рівня спонукання стереотипу до протистояння чи конфлікту тощо.

По-четверте, аналізуючи релігійні практики українського православного вірянина, дослідник справедливо акцентує увагу на етноконфесійних виявах, обрядовістві, довільному трактуванні повсякденних практик, що призводить до варіативності їх здійснення, взаємовпливу церковного й світського дискурсів, подекуди з переважанням останнього. Проте, на наше переконання, поза увагою автора дисертації залишився пласт церковних практик, які практично не зазнають впливу мирського дискурсу, а отже – будь-яких

трансформацій у процесі їх виконання. Водночас, наприклад, участь у богослужіннях, таїнствах є складовою повсякденного життя, принаймні, оцерковленого православного вірянина. У цьому контексті доречно було б більш детально обґрунтувати значення цього типу релігійних практик у повсякденному житті українських вірян православних юрисдикцій.

По-п'яте, досліджуючи проблеми православного релігієвибору у цивілізаційному контексті, детермінанти змін у конфесійному самовизначенні, самовизначення православних вірян у сучасних умовах, дисертант ілюструє свої висновки соціологічними даними. Вважаємо, що для більш глибокого дослідження означених проблем, від чого дисертаційна робота, безумовно, лише виграла б, доцільно було порівняти дані емпіричних досліджень, зокрема Центру Разумкова, щодо рівня й характеру релігійності вірян православних юрисдикцій протягом кількох останніх років або десятиріччя. Для більш вираженої наочності та структурування статистичних даних результати соціологічних досліджень, варто подавати у вигляді, наприклад, таблиці або діаграми.

Наголосимо, що висловлені зауваження суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи Ю. Г. Борейка, яка, поза сумнівом, містить багатий евристичний потенціал для поглиблення когнітивного пошуку в площині розгортання релігійних виявів у соціальній реальності. Достовірність і аргументованість положень дисертаційного дослідження не викликають сумніву. Науковий доробок дисертанта має як теоретичне, так і практичне значення, а висновки сприятимуть розвитку академічного релігієзнавства. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації. Результати дисертаційної роботи достатньо відображені у наукових публікаціях автора та його участі з доповідями на наукових конференціях різних рівнів.

Таким чином, дисертаційне дослідження Борейка Юрія Григоровича «Буттєві виміри повсякденного життя українського православного вірянина» повністю відповідає вимогам, що висуваються ДАК МОН України до докторських дисертацій, містить ґрунтовний доробок у розв'язанні важливої

наукової проблеми, що відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24. 07. 2013 року. Дисертант заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
імені професора Валерія Григоровича Скотного
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

В. А. Бодак

В. А. Бодак

